

Анатолій Рубан
(Гомель)

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1918 РР.)

У статті проаналізовано події, що відбувалися під час української революції 1917–1918 рр., розкрито роль М. Грушевського та його політичних поглядів у цей період.

Ключові слова: М. Грушевський, українська революція, Центральна Рада, Українська Народна Республіка.

Анатолій Рубан. М.С. Грушевский в годы украинской революции (1917–1918 гг)

В статье проанализированы события, происходившие во время украинской революции 1917–1918 гг, раскрыта роль М. Грушевского и его политических взглядов в этот период.

Ключевые слова: М. Грушевский, украинская революция, Центральная Рада, Украинская Народная Республика.

Anatolii Ruban. M.S. Hrushevsky during the years of Ukrainian revolution (1917–1918).

The article analyses the events that were taking place during the Ukrainian revolution of 1917–1918, reveals the role of M. Hrushevskiy and his political views in that period.

Key words: M. Hrushevskiy, the Ukrainian revolution, Central Rada, the Ukrainian People's Republic.

У багатомілітній історії України революція 1917–1920-х рр. – одна з найголовніших для дослідників. Події української революції перебувають в центрі уваги як наукових, так і політичних протиріч. А це, в свою чергу, спричиняє появу на сьогоднішній день чималої кількості наукових розвідок, як історичних, так і політологічних. Хоча потрібно відзначити й те, що явище української революції 1917–1920-х рр. вивчене ще не всебічно. Власне, термін “українська революція” закріпився в наукових та політичних колах тільки на початку 1990-х рр.

Радянська історіографія характеризує історико-революційні події 1917–1920-х рр. обумовлює підходи, відповідно до яких в Росії розвивався єдиний цілісний процес, тому все, що відбувалося в національних регіонах, вважалося органічною складовою частиною цього процесу. Тому боротьба за національне відродження, національну державність, якщо вона передувала соціальним завданням, протистояла, як вважалося, більшовицькому курсу революції і кваліфікувалася як контрреволюційна, буржуазно-націоналістична, антинародна. З цих причин українська революція як явище, як суспільний феномен не визнавалася зовсім, а спроби її здійснення оголошувалися контрреволюційними й національно-буржуазними авантюрами. Така ж характеристика застосовувалася й до центру української революції – Центральної Ради, Директорії, українських політичних партій та лідерів. Українська соціал-демократична робітничая партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська партія соціалістів-федералістів, Українська партія самостійників-соціалістів називалися дрібнобуржуазними й обов’язково націоналістичними.

У дійсності, вже в перші роки після ліквідації самодержавства, в документах політичних партій та організацій, в їх друкованих виданнях та власних промовах політичних діячів з’явився вислів – українська революція. Цим висловом визначалося нове бачення суспільних процесів, їх якісний зміст, котрий різнив ці процеси від загальноросійського революційного руху та ґрунтувався на двох началах – національно-визвольному та соціально-визвольному. У 1917–1920-х рр. в реальному житті розвивалися процеси, які мали свою чітку науково-політичну кваліфікацію – українська революція [1, с. 3-6].

Звістки про Лютневу революцію в Петрограді швидко дійшли до України, де викликали неймовірний ентузіазм населення й надії на краще майбутнє. В Україні почали створюватися свої власні представництва органів влади. На початку в великих містах пройшли масові демонстрації, учасники котрих вимагали широкої автономії для України. Її (автономію), на думку більшості, повинен був надати Тимчасовий уряд.

Поява ж національно-визвольного руху вражала різноманітністю стихійних проявів та швидким набуттям організаційних форм і структур. Вже 7(20) березня 1917 р. постав головний законодавчий орган влади – Українська Центральна Рада (УЦР), а пізніше її філії були створені на місцях. 20 березня 1917 р. було обрано й керівництво Центральної Ради на чолі з М.С. Грушевським. Тоді як вже 9 березня Рада закликала українців домагатися від Тимчасового уряду “всіх прав, котрі природно належать народу” [2, с. 38]. У цьому закликі не йшлося про місце та роль Центральної Ради в досягненні висунутих вимог, що пояснювалося організаційною та ідеологічною розбудовою самого керівного органу.

Подальші результати діяльності Центральної Ради пов’язані з політичною та суспільною діяльністю відомого історика Михайла Сергійовича Грушевського. Свого часу завдяки радянській пропаганді постать М. Грушевського отримала виключно негативне “забарвлення”. Він був виключно “контрреволюціонером”, “буржуазним націоналістом”, “фальсифікатором історії”. Тоді як на даний час М. Грушевський в очах українського суспільства, насамперед, відомий вчений та суспільно-політичний діяч. В Україні вийшли друком практично усі його наукові, публіцистичні та літературні розвідки.

М. Грушевський випрацював українську політичну програму революції. Для чіткого визначення основних політичних лозунгів, він в кінці березня – першій половині квітня 1917 р. підготував ряд публікацій, починаючи з програмової статті “Великий момент”, в якій полемізуючи з поміркованим крилом українського руху – “українськими поступовцями” (ТУП) відзначив: “... Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягати старі українські петиції та подавати керівництву знову як наші сучасні вимоги” [3, с. 96]. Він робив наголос на необхідності термінового переходу від культурно-національних вимог до політичних, первинною серед яких була – національно-територіальна автономія України в демократичній, федеративній Республіці Росії. Остаточно політичну програму Центральної Ради та її організацію завершив квітневий Всеукраїнський національний конгрес. У перший же день роботи конгресу делегати досягли одностайності думок щодо “широкої національної автономії України, котра забезпечить потреби нашого народу та всіх інших національностей, які живуть на українській землі” [2, с. 54]. 8 квітня Конгрес обрав новий склад Ради. Всього було обрано 118 осіб. Керівником Центральної Ради знову було обрано М. Грушевського, а його заступниками – В. Винниченка та С. Єфремова.

Повний склад УЦР збирався тільки під час сесій (пленумів) Ради. Іноді ці сесії називалися Великою Радою. Між сесіями робота зосереджувалася в Комітеті Центральної Ради. На початку липня 1917 р. він (Комітет) був реорганізований в Малу Раду, яка мала ті ж повноваження, що і сесія. Мала Рада формувала політику, виступала із законодавчими ініціативами та відіграла вирішальну роль в діяльності УЦР [4, с. 445-448].

Визначивши основною стратегічною метою Центральної Ради досягнення національно-територіальної автономії, М. Грушевський доклав чимало зусиль, щоб розкрити глибинний внутрішній зміст останньої. Для цього в 1917 р. він видав друком декілька брошур: “Вільна Україна”, “Якої ми хочемо автономії і федерації”, “Хто такі українці та чого вони хочуть”, “Звідкіля пішло українство та до чого воно йде”. У брошурі “Якої ми хочемо автономії та федерації” мова велася про національно-територіальну автономію, насамперед, як автономію – об’єднання всіх українських земель. “Сія українська територія, – відзначав Грушевський, – повинна бути зорганізована на основах широкого демократичного суспільного самоуправління, від самого низу до самого верху – до українського Союму. Вона повинна вершити в себе вдома усілякі свої діла – економічні, культурні, політичні, утримувати свою армію, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і усякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд [3, с. 125-126]. Отож, за Грушевським, автономія України повинна була мати державні атрибути. Михайло Сергійович добре розумів характер “єдиної та неподільної Росії”, несумісність демократії з такою формою держави. “Ми всі потомлені та втратили віру в страшний досадний централізм старого російського режиму і не хочемо, щоби він жив довше, хоч би і під республіканським червоним знаменом. Ми хочемо, щоби місцеве життя своє могли будувати місцеві люде і ним розпоряджатися без втручання центральної влади” [3, с. 132]. У федерації він вбачав об’єднання в одній союзній (федеративній) державі декількох національних федерацій (білорусів, литовців, латишів, естонців, грузинів та інших), а до функцій федеративної влади відносив “справи війни та миру, міжнародні трактати, завідування військовими силами республіки, утримування загальної грошової одиниці, мір ваги, митних тарифів, нагляд над поштами,

телеграфом, надання певної єдності кримінальному та цивільному правам окремих країв, нагляд над дотриманням певних принципів охорони прав національних меншостей в крайовому законодавстві” [3, с. 133]. Можна стверджувати те, що Грушевський розумів федерацію не як повне заперечення незалежної української державності, а як певний й вагомий крок назустріч їй. У квітні 1917 р. він був переконаний в можливості реально “налаштувати” національно-державницьке життя України, не пориваючи зв’язків з Російською Республікою та її революційною демократією.

Вимоги національно-територіальної автономії чи не найгостріше звучали в резолюціях Першого Всеукраїнського військового з’їзду (5-8 травня 1917 р.). Резолюції з’їзду були категоричними: “вимагати від Тимчасового уряду і Рад солдатських й робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України” [5, с. 279].

16 травня 1917 р. в Петроград прибула повноважна делегація УЦР, у складі якої були В. Винниченко, М. Ковальський, С. Єфремов. УЦР домагалась, насамперед, визнання автономії України у складі федеративної Росії. Всі проекти були підготовлені Михайлом Сергійовичем. Але не знайшовши розуміння у Тимчасового уряду та Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів українська делегація у кінці травня повернулася до Києва. Невдалий хід переговорів в Петрограді призвів до нагнітання політичних пристрастей в Україні. 28 травня в Києві розпочав роботу Всеукраїнський селянський з’їзд. Головною темою його засідань стали вимоги самостійного проголошення автономії. Крім того, в своїй телеграмі Тимчасовий уряд взагалі відмовлявся визнавати Українську Центральну Раду як головний представницький орган українського народу. У відповідь на це Центральна Рада 10 травня 1917 р. видала свій Перший Універсал, який був затверджений на Другому Всеукраїнському військовому з’їзді. Закони, які повинні були діяти на території України, міг приймати тільки Український Сейм (Українські Установчі Збори). У відповідності до статей Першого Універсалу було створено перше керівництво УЦР – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком [2, с. 104]. Проголошення Універсалу, створення Генерального Секретаріату й активна підтримка цих актів широкими верствами українського народу в армії та тилловій зоні справили враження на російську демократію й змусили Тимчасовий уряд шукати виходу з такого становища, яке склалось не на користь останнього. До Києва прибула делегація Тимчасового уряду у складі О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі – представників петроградських масонів. А оскільки й сам М. Грушевський був масоном, – відзначає його біограф Р. Пиріг, – то представники УЦР та Тимчасового уряду швидко віднайшли компромісне рішення. (Кілька побіжних слів про масонство Грушевського. Про свій розрив з масонством в 1917 р. Голова Центральної Ради занотовує у власних “Споминах”. Хоча до того часу, ще напередодні Першої світової війни та з набуттям статусу Голови УЦР Грушевський залишався активним діячем російського масонства). Російська сторона визнавала Центральну Раду як український владний орган, а українська – майбутнє за Установчими зборами в Росії та відмовлялася від проголошення національно-територіальної автономії України. У ході домовленостей були також уточнені питання щодо включення в УЦР представників національних меншин (росіян, поляків, євреїв). Михайло Сергійович виказував сподівання, що спільна праця українців, росіян і євреїв “виведе Україну на шлях розквіту і повного взаєморозуміння” [2, с. 175]. На основі такої узгодженості із Тимчасовим урядом УЦР 16 (3) червня 1917 р. видає Другий Універсал, який викликав неоднозначні оцінки серед українського “політикуму”. Хоча сам М. Грушевський стверджував, що Другий Універсал “відкрив нову сторінку в житті України” [3, с. 25].

Сучасні українські дослідники відзначають, що Другий Універсал був стратегічною помилкою керівництва Центральної Ради на чолі з Грушевським. Його позиція по відношенню до Тимчасового уряду призвела до розколу в таборі української революції, посприяла тому, що політична ініціатива почала переходити в руки ворогів незалежності України. Не можна не відзначити й відмову М. Грушевського підтримувати ті політичні сили в Україні, котрі намагалися відбудувати Українську автокефальну православну церкву. Поверхово поставилася УЦР як до аграрних проблем, так і до українізованих військових частин. Михайло Сергійович вважав, що Україна не потребує власної армії. А В. Винниченко й поготів надавав перевагу більшовикам, заявляючи про те, “що нам потрібна соціалістична Україна або зовсім ніякої” [6, с. 341]. 15 червня 1917 р. В. Винниченко на чолі делегації виїхав до Петрограду для затвердження складу Генерального Секретаріату Тимчасовим урядом. Українська делегація привезла з собою під-

готовлений Центральною Радою Устав вищого керівництва України, який в кінцевому варіанті отримав назву Устав Генерального Секретаріату. За ствердженням Грушевського Центральна Рада надавала Уставу великого значення, бо вважала цей документ – "першою ластівкою" своєї законодавчої діяльності: "... Дуже уважно та прискіпливо Центральна Рада намагаючись віднайти спільний ґрунт, котрий би об'єднав демократію України в спільних устремліннях до забезпечення інтересів краю і його суспільства, їх вільного та успішного розвитку без порушення відносин з демократією російською" [3, с. 34]. Одноставне ухвалення Уставу Малою Радою в присутності делегатів національних меншин свідчило про те, що намагання Грушевського виправдалися, а Центральна Рада досягла бажаного результату. Однак, комісія Тимчасового уряду в Петрограді категорично відхилила Устав Генерального Секретаріату, мотивуючи такий свій крок тим, що уставні положення "вийшли за рамки Київських домовленостей" і замінила Устав 4 серпня 1917 р. на "Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріату", котра фактично зводила нанівець усі попередні узгодженості. В. Винниченко з цього приводу з обуренням згодом відзначить: "Інструкція була по суті неприхованим бажанням вирвати з рук українства всі його революційні досягнення" [7, с. 319-320]. Конструктивної співпраці між Тимчасовим урядом і Генеральним Секретаріатом за виключенням спільної боротьби із заколотом генерала Л. Корнілова фактично не було.

Жовтневе повстання в Петрограді відкрило нову сторінку в історії й революції та в україно-російських відносинах. Українська "частина" ЦР не висловила співчуття Тимчасовому уряду, але й не підтримала більшовиків. 27 жовтня 1917 р. Центральна Рада видала резолюцію про владу в країні, в якій зробила наголос на необхідності переходу влади "в руки всієї революційної демократії", а не до рук Рад робітничих і солдатських депутатів, які є "лише частиною демократії". Висновок був наступним: "Українська Центральна Рада виступає проти повстання в Петрограді і енергійно буде боротися з усякими спробами підтримувати бунти в Україні" [2, с. 363]. Подальші події в Києві свідчили про загальну кризу влади, дезорієнтацію суспільства та його політичної верхівки. 30 жовтня 1917 р. сьома сесія УЦР заслухала доповідь Михайла Сергійовича про проект конституції України. У доповіді вкотре відзначалося про Українську Республіку як автономну частину федеративної Росії. За нових умов, коли Тимчасовий уряд припинив своє існування і влада в Києві та інших українських містах й селах перейшла до рук УЦР, остання Третім Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголошує Українську Народну Республіку у федеративній зв'язці з Російською державою. Територія УНР визначалася за етнографічним принципом, тобто "як землі, заселені більшістю українців" [2, с. 400]. На відміну від своїх попередників, в Третньому Універсалі вже проголошувалися демократичні свободи: слова, друку, зібрань, союзів; свобода віросповідання та політичної діяльності; права на автономію національних меншин; безкоштовна передача у власність землі тим, хто її обробляє; 8-годинний робочий день й навіть ліквідація смертної кари. На основі Третнього Універсалу видавалися перші закони УЦР, котрі поступово замінювали закони Російської імперії, на його основі була призначена й нова адміністрація у всі міста та волості УНР. Однак, керівництво УЦР, на жаль, не скористалося досить вигідною ситуацією, що склалася, та не стало рішуче запроваджувати в життя проголошені принципи і свободи. Крім того, воно (керівництво) відклало вирішення нагальних питань й проблем до скликання Установчих Зборів. У той же час Центральна Рада засуджувала деструктивну політику більшовиків. А більшовики в свою чергу вбачали в Центральній Раді свого основного суперника в боротьбі за владу та зображували Центральну Раду як контрреволюційну, буржуазно-націоналістичну організацію. Яскравим проявом агресивності більшовиків став ультиматум Секретаріату Народного Комісаріату від 4 грудня 1917 р. Хоча ультиматум визнавав за українським народом право на самовизначення, але він не завадив скерувати на Україну більшовицькі війська. 19 грудня 1917 р. Центральний виконавчий комітет рад України опублікував маніфест про повалення Центральної Ради й Генерального Секретаріату, а наступного дня створив Краєвий комітет по боротьбі з контрреволюцією. У таких умовах державниками було вирішено застосувати екстрені заходи, зокрема, прискорити визнання УНР на міжнародній арені. До того ж УЦР прийняла прогресивні закони про землю, 8-годинний робочий день, про застосування української мови, однак вже було запізно. Пізніше, в евакуації в Житомирі, була затверджена й українська державна символіка.

Проаналізувавши події, які відбулися 29 квітня 1918 р., сучасні українські дослідники певних даних про обрання М.С. Грушевського президентом УНР не знаходять. Вірогідно, з точки зору

формальної, юридичної та наукової М. Грушевський не був президентом УНР. Такої посади не було. Вона не була передбачена і у прийнятій в останній день функціонування Центральної Ради Конституції України. Не відомо жодного акту, підписаного М. Грушевським, як президентом УНР. Разом з тим, за часів Центральної Ради М. Грушевський був вищою посадовою особою, одним із найавторитетніших лідерів українського визвольного руху. Революція та керівництво Центральною Радою зробили з Михайла Сергійовича практичного політика, стали для нього триумфом і поразкою. Останнє особливо вплинуло на політичний імідж Грушевського, бо занепад Центральної Ради, насамперед, пов'язують з ім'ям її керманіча і партією українських есерів. Загальний аналіз політичної й публіцистичної діяльності Грушевського в еміграції з 1919 р. по 1924 р. тільки підтверджує думку про те, що М.С. Грушевський залишався переконаним соціалістом європейського зразка та федералістом. Саме ця ідейна й миротворча платформи штовхали його до компромісу з комуністичною владою.

Джерела та література:

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція і історіографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1997. – 411 с.
2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х томах. / [Ред. кол. В.А. Смолій та інші]. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 587 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: “Либідь”, 1991. – 240 с.
4. История Украины. – М.: “Олма Медиа Групп”, 2008. – 1070 с.
5. Український національно-визвольний рух. Документи і матеріали. – К.: “Либідь”, 2003. – 1024 с.
6. Мицик Ю. Історія України / Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 595 с.
7. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.: “Видавництво політичної літератури”, 1990. – Ч. 1. – 318 с.